

Brunon Hołyst (red.), *Zapobieganie samobójstwom, t. 3: Zachowania suicydalne dzieci i młodzieży*, Difin, Warszawa 2023, s. 533

Obserwujmy, pytajmy, słuchajmy, rozmawiajmy. BĄDŹMY¹

Książka *Zapobieganie samobójstwom, t. 3: Zachowania suicydalne dzieci i młodzieży*, tom jubileuszowy (związany z obchodami 20-lecia Polskiego Towarzystwa Suicydologicznego), stanowi kontynuację serii wydawniczej Biblioteki suicydologicznej – *Zapobieganie samobójstwom*. Wcześniej, również nakładem wydawnictwa Difin, ukazały się: *Zapobieganie samobójstwom, t. 1: Motywacja zachowań samobójczych* (Warszawa 2021) oraz *Zapobieganie samobójstwom, t. 2: Zachowania suicydalne osób starszych* (Warszawa 2022). Patronat nad serią objęło Polskie Towarzystwo Suicydologiczne. Jak można przeczytać w słowie *Od Redaktora Naukowego* tomu 1, deklarowanym celem serii jest „analiza procesów motywacyjnych i promocja nowych metod zapobiegających przypadkom dobrowolnej śmierci”².

Tom 3 dotyczy problematyki związanej z myślami samobójczymi, próbami samobójczymi oraz samobójstwami wśród dzieci i młodzieży, co jest ważne z uwagi na narastającą skalę zjawiska oraz jego wymiar społeczny. Ewa Ewart, prezentując różne postawy społeczne wobec śmierci i umierania w książce *Rozmowy ze śmiercią*, zauważyła, że „odejście najmłodszych budzi największy bunt, taka śmierć przecież burzy porządek przemijania”³. Zachowania suicydalne nie są zgodne z ogółem norm zakorzenionych w społeczeństwie. Co więcej, należą do grupy tzw. trudnych tematów, wymagających „oswojenia”⁴. Koresponduje z nimi tabu społeczne oraz tendencje do stygmatyzacji i fałszywych

¹ A. Rudnik, *Prewencja ryzyka samobójstw wśród nieletnich w ramach postwencji*, [w:] B. Hołyst (red.), *Zapobieganie samobójstwom, t. 3: Zachowania suicydalne dzieci i młodzieży*, Warszawa 2023, s. 367.

² B. Hołyst, *Od Redaktora Naukowego*, [w:] B. Hołyst (red.), *Zapobieganie samobójstwom, t. 1: Motywacja zachowań samobójczych*, Warszawa 2021, s. 12.

³ E. Ewart, *Rozmowy ze śmiercią*, Warszawa 2022, s. 182.

⁴ I. Koszewska, *Profilaktyka depresji i samobójstw w Polsce w latach 2009–2016 z perspektywy trzeciego sektora (organizacji pozarządowej)*, „Suicydologia” 2016, 8, s. 21–25, https://suicydologia.org/wp-content/uploads/2016/09/Suicydologia_T8_calosc_2016.pdf [dostęp: 9.11.2023].

przekonań, które istnieją wokół tej problematyki. W związku z czym osoby dokonujące prób samobójczych, a także ich bliskie otoczenie nierzadko borykają się z poczuciem winy, wstydu czy obawą przed niezrozumieniem⁵. Sytuacja taka odnosi się również do rodzin będących w procesie żałoby, określanej często mianem suicydalnej. Zdaniem Marii Jarosz jest to po części wypadkowa minionych czasów, kiedy samobójstwo powiązane było z karą i napiętnowaniem⁶. Stąd przekazywanie wiedzy o tym, na czym polega specyfika zjawiska, w jaki sposób można je ograniczać, jak pomóc osobom, które się z nim zetknęły, jest niezwykle ważne. Stanowić może również przyczynek do dalszych badań i analiz prowadzonych przez innych naukowców.

Tematyka publikacji przedstawiona została w ujęciu wielowymiarowym, co pozwala czytającemu na przyjęcie szerokiej perspektywy. Przedmiotowy zakres tomu 3 obejmuje bowiem skalę zachowań suicydalnych, ich etiologię przedstawioną w kontekście medycznym, społecznym, psychologicznym, pedagogicznym oraz filozoficzno-religijnym. Podjęty został również wątek pomocy postsuicydalnej.

Redaktor naukowy książki Brunon Hołyst do współpracy zaprosił specjalistów badawczo zainteresowanych suicydologią. I tak, wśród autorów, obok redaktora znaleźli się m.in.: Andrzej Baładynowicz, Adam Czabański, Agnieszka Gmitrowicz, Marta Makara-Studzińska, Marlena Stradomska, Agata Rudnik, Halszka Witkowska, w większości osoby związane z Polskim Towarzystwem Suicydologicznym.

Na strukturę publikacji składają się 22 rozdziały, które cechuje teoretyczno-empiryczny charakter. Pierwsze z nich obrazują dynamikę, strukturę oraz skalę zjawiska przy pomocy danych statystycznych Komendy Głównej Policji, wskazując na rosnący wskaźnik zachowań suicydalnych wśród młodzieży. W 2022 roku odnotowano 14 520 zamachów samobójczych, z czego 2008 w grupie 13–18 lat, i 5108 samobójstw, w tym 150 w grupie 13–18 lat, co stanowi odpowiednio wzrost o 42,3% liczby prób samobójczych, a także wzrost o 20% liczby samobójstw w stosunku do 2021 roku. Szczególną troskę budzą zaznaczone przypadki prób samobójczych oraz samobójstw wśród dzieci poniżej 13 roku życia, na które zwrócił uwagę A. Czabański. W latach 2018–2022 miało miejsce 236 przypadków prób samobójczych oraz 14 przypadków śmierci samobójczej w grupie 7–12 lat⁷. Warto przy tym mieć na uwadze, że dostępne statystyki nie oddają pełnego obrazu zjawiska. Na tzw. ciemną liczbę, obniżającą faktyczną skalę zamachów samobójczych, wpływ ma m.in. brak jednolitego systemu zbierania danych oraz fakt, że statystyki policyjne tworzone są na podstawie prowadzonych postępowań. Policja nie dociera do wszystkich przypadków zachowań samobójczych⁸.

Kolejne rozdziały tomu poszerzają wiedzę na temat etiologii zachowań suicydalnych z uwzględnieniem różnorodności czynników ryzyka oraz sytuacji składających się na ich powstanie. Przyglądając się motywom determinujących zjawisko, autorzy publikacji wskazali, że w wielu przypadkach,

⁵ A. Czabański, *Zachowania samobójcze w rodzinach. Społeczne konsekwencje zjawiska*, „Teologia i Moralność” 2019, 14(2(26)), s. 47–57, <https://ojs.teologiaimoralnosc.pl/index.php/tim/article/download/66/64> [dostęp: 24.11.2023], <https://doi.org/10.14746/TIM.2019.26.2.4>

⁶ M. Jarosz, *Samobójstwa. Dlaczego teraz?*, Warszawa 2013, s. 13–25.

⁷ A. Czabański, *Zachowania samobójcze dzieci w wieku 7-12 lat w Polsce*, [w:] B. Hołyst (red.), *Zapobieganie samobójstwom*, t. 3, *op. cit.*, s. 15–33.

⁸ N. Malec, *Zachowania samobójcze dzieci i młodzieży w Polsce w latach 2013–2022 na podstawie statystyki policyjnej*, [w:] B. Hołyst (red.), *Zapobieganie samobójstwom*, t. 3, *op. cit.*, s. 38–74. Zob. też R. Szmajdą, A. Gmitrowicz, *Czynniki ryzyka prób samobójczych w populacji nastolatków leczonych psychiatrycznie na podstawie badań własnych*, [w:] B. Hołyst (red.), *Zapobieganie samobójstwom*, t. 3, *op. cit.*, s. 84.

obok czynników medycznych⁹, tłem, w odniesieniu do dzieci i młodzieży, może być sytuacja rodzinna (m.in. problemy rodzinne i poczucie odrzucenia) oraz doznawanie różnego rodzaju form przemocy ze strony najbliższych. W dalszej kolejności trudności związane ze środowiskiem szkolnym, a także problemy związane z okresem dojrzewania, różnego rodzaju uzależnienia, niepowodzenia w relacjach romantycznych¹⁰.

Rozdziały końcowe poświęcone są prewencji zachowań suicydalnych. Dotyczą sposobów zastosowania wiedzy teoretycznej w praktyce. Suicydologowie są zgodni w twierdzeniu, że zjawisku można zapobiegać. Stanowi ono bowiem swoistą informację o potrzebie pomocy. Warto w tym miejscu uczynić krótką dygresję i wprowadzić interpretację pojęcia „próba samobójcza”. Erwin Stengel wskazał, że „każda próba samobójcza pełni funkcję »apelu«. (...) Przy tego rodzaju próbach mamy do czynienia z jednej strony z rozpaczą, z drugiej zaś także z nadzieją, że nie wszystko jest jeszcze stracone”¹¹. Kluczowe w tym sformułowaniu wydaje się użycie słowa „apel”, którego synonimami są m.in. błaganie, odezwa, wezwanie, życzenie¹². Zgodnie z takim rozumieniem „tam, gdzie apel, powinien pojawić się i odzew”¹³. Osoba, która decyduje się na taki krok, funkcjonuje w tzw. zawężeniu¹⁴, co oznacza, że nie znajduje innego rozwiązania dla pojawiających się trudności. To zaś stwarza pole dla wdrożenia działań mających na celu ulżeniu bólowi psychicznemu oraz zapobieżeniu progresji procesu suicydalnego. Jak zauważył B. Hołyst: „każdy dokonany zamach samobójczy musiał być uprzednio czynem wyobrażonym, upragnionym i usiłowanym”¹⁵. Suicydologowie podkreślają, że każdy może pomóc¹⁶. Wiedza w zakresie rozpoznawania symptomów sygnalizujących zagrożenie może ułatwić podjęcie podstawowych kroków o charakterze pierwszej pomocy przedmedycznej.

Miejszem o szczególnym potencjale profilaktycznym jest szkoła. W świetle teorii usytuowanego uczenia się Etienne’a Wengera¹⁷ środowisko szkolne składające się z uczniów, rodziców, nauczycieli i pedagogów szkolnych można potraktować jako „wspólnotę praktyki”. Uczenie się we wspólnocie szkolnej następuje m.in. poprzez współdzielenie doświadczenia – „uczestniczenie, partycypowanie w autentycznych praktykach społecznych wspólnoty”¹⁸.

⁹ R. Szmajda, A. Gmitrowicz, *Czynniki ryzyka prób samobójczych w populacji nastolatków leczonych psychiatrycznie na podstawie badań własnych*, [w:] B. Hołyst (red.), *Zapobieganie samobójstwom*, t. 3, *op. cit.*; Zob. też A. Gmitrowicz, M. Janas-Kozik *Zaburzenia psychiczne dzieci i młodzieży*, Warszawa 2018.

¹⁰ Zob. też M. Makara-Studzińska, *Przyczyny prób samobójczych u młodzieży w wieku 14–18 lat*, „Psychiatria” 2013, 10(2), s. 76–83, <https://journals.viamedica.pl/psychiatria/article/view/35886/32085> [dostęp: 11.11.2023].

¹¹ E. Ringel, *Gdy życie traci sens. Rozważania o samobójstwie*, przeł. E. Kaźmierczak, Szczecin 1987, s. 150.

¹² <https://www.synonimy.pl/synonim/apel/> [dostęp: 11.11.2023].

¹³ E. Ringel, *Gdy życie traci sens...*, *op. cit.*, s. 15.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ B. Hołyst, *Suicydologia*, Warszawa 2012, s. 199.

¹⁶ Materiały z konferencji „Światowy Dzień Zapobiegania Samobójstwom” 2023: Edukuj – wspieraj – bądź, <https://www.youtube.com/watch?v=hBsfqbQ4fhY> [dostęp: 19.11.2023].

¹⁷ E.A. Rozkosz, *Teoria Etienne’a Wengera w badaniach usytuowanego uczenia się kompetencji informacyjnych*, „Forum Oświatowe” 2017, 29(1(57)), s. 97–128, <https://forumoswiatowe.pl/index.php/czasopismo/article/download/538/334/> [dostęp: 19.11.2023].

¹⁸ E.A. Rozkosz, *Uczenie się badawczych kompetencji informacyjnych. Przegląd literatury*, „Przeegląd Pedagogiczny” 2017, (2), s. 66–82, <https://przegladpedagogiczny.ukw.edu.pl/archive/article/5/1/article.pdf> [dostęp: 22.11.2023].

W tym kontekście chciałabym szczególnie wyróżnić ustalenia Agaty Rudnik, która wraz z zespołem badaczy z Instytutu Psychologii Uniwersytetu Gdańskiego postanowiła zgłębić zachowania suicydalne z poziomu środowiska szkolnego oraz rodzinnego. Zastanowieniu poddała kwestię: „jak wspierać dzieci i młode osoby w kryzysie oraz jak zapobiegać zachowaniom suicydalnym?”¹⁹. Badacze przyjęli perspektywę humanistyczną, zgodnie z którą „badacze jakościowi badają rzeczy w ich naturalnym środowisku, próbując nadać sens lub interpretować zjawiska przy użyciu terminów, którymi posługują się badani ludzie”²⁰. W ten sposób sprowadzili perspektywę badawczą do subiektywnego sposobu postrzegania konkretnych zdarzeń oraz ich interpretacji. Badania takie „tworzą społeczną *praxis*, która może (...) wspierać zmiany społeczne, budować warunki społeczno-kulturowe służące racjonalizacji procesów edukacyjnych i podnoszeniu jakości”²¹. Według Leona Tyszkiewicza „są [one] tym cenniejsze, tym bogatsze informacyjnie (...), im bardziej odsłaniają indywidualność konkretnego, żywego człowieka”²². Stosując jakościową strategię badań, A. Rudnik pozyskała materiał empiryczny bazujący na osobistych przeżyciach osób, które zetknęły się z zachowaniami suicydalnymi. W sumie badacze przeprowadzili 28 wywiadów pogłębionych oraz wywiady grupowe (4 grupy fokusowe) w czterech gdańskich szkołach ponadpodstawowych. Rozmawiali z uczniami, nauczycielami, pedagogami i psychologami szkolnymi, a także przedstawicielami dyrekcji oraz rodzicami. Badaniu poddano m.in. dobrostan psychiczny młodzieży, sposoby radzenia sobie w trudnych sytuacjach, okoliczności zachowań suicydalnych. Istotną część badań stanowiła próba wypracowania metod pozwalających ograniczyć zjawisko oraz prowadzić działania pomocowe.

W toku pogłębionej analizy przeżyć i doświadczeń badanych zespół badaczy wyodrębnił dwa rodzaje czynników ryzyka, które przeplatają się i wzajemnie warunkują. Są to czynniki:

- społeczne, których źródłem może być środowisko rodzinne lub środowisko szkolne;
- psychologiczne, na które składają się wydarzenia traumatyczne, kompetencje społeczne, problemy ze zdrowiem psychicznym, ewentualne uzależnienia i cechy osobowości.

Badana młodzież przyznała, że wyzwalaczami myśli i prób samobójczych są różnego rodzaju lęki, uzależnienia, odczuwany stres, zaburzenia nastroju, trudności z definiowaniem orientacji płciowej oraz depresja. Natomiast jako jeden z ważniejszych czynników prewencyjnych wskazano relacje społeczne rozumiane jako „wspierające stosunki z rodzicami, rówieśnikami i nauczycielami”²³. Okazało się jednak, że otoczeniu umykała wiedza na temat problemów dzieci i młodzieży oraz towarzyszących im myśli samobójczych lub dokonanych prób samobójczych. Tak oto wypowiedziała się pedagog szkolna, która również brała udział w badaniu: „są takie kłopoty, którym da się zaradzić, gdybyśmy wcześniej o nich wiedzieli. A tymczasem uczniowie nic nie

¹⁹ A. Rudnik, *Prewencja ryzyka samobójstw wśród nieletnich w ramach postwencji*, [w:] B. Hołyst (red.), *Zapobieganie samobójstwom*, t. 3, *op. cit.*, s. 353.

²⁰ N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, *Wprowadzenie. Dziedzina i praktyka badań jakościowych*, przeł. K. Podemski, [w:] N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, Warszawa 2014, s. 23.

²¹ B. Smolińska-Theiss, W. Theiss, *Badania jakościowe – przewodnik po labiryncie*, [w:] S. Palka (red.), *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, Gdańsk 2010, s. 90.

²² L. Tyszkiewicz, *Kryminogeneza i sposoby jej badania*, „Archiwum Kryminologii” 2007–2008, 29/30, s. 219 https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/19314/1/Tyszkiewicz_Kryminogeneza_i_sposoby.pdf [dostęp: 22.11.2023], <https://doi.org/10.7420/AK2007-2008R>

²³ A. Rudnik, *Prewencja ryzyka samobójstw wśród nieletnich w ramach postwencji*, [w:] B. Hołyst (red.), *Zapobieganie samobójstwom*, t. 3, *op. cit.*, s. 366.

mówią, boją się ostracyzmu, może brakuje im języka, a może poczucia bezpieczeństwa”²⁴. Stwierdzenie o podobnej treści padło w pełnym emocji wystąpieniu Rafała Szymańskiego, którego córka cierpiała z powodu depresji: „nikt z nas wcześniej nie zauważył, w jakim była w stanie. (...) Jeśli się w porę nie zorientujesz, stracisz dziecko bezpowrotnie”²⁵.

Brak wiedzy na temat problemów dzieci i młodzieży oraz tego, o czym rozmyślają, uznać można za podstawową kwestię i zarazem najważniejsze wyzwanie rysujące się w działaniach o charakterze profilaktycznym. A. Rudnik²⁶ w duchu teorii społecznego uczenia się Alberta Bandury²⁷ zwróciła uwagę, że istotą społecznego uczenia się jest obserwacja oraz naśladowanie zachowania innych. Sugeruje, aby otoczenie społeczne dzieci i młodzieży (m.in. nauczyciele, pedagodzy szkolni, rodzice) rozwijało kompetencje komunikacyjne i społeczne, a także koncentrowało swoją uwagę na budowaniu relacji nacechowanych uważnością i wrażliwością, ponieważ takie mają szansę modelować zachowanie młodych ludzi. Są to działania zbieżne z ideą wychowania ukierunkowanego „na kształtowanie postaw (...) rozwiązywanie problemów, przekazywanie wzorów i wartości”²⁸, przy jednoczesnym założeniu, że „jeśli nauczyciele mają włączać uczniów w świat wiedzy (...) to główną ich umiejętnością jest ich własne uczestnictwo w edukacji”²⁹. Jednym z wymiarów uczestnictwa, w ramach koncepcji całościowego samokształcenia, może być właśnie doskonalenie wiedzy w zakresie właściwego reagowania w sytuacji zetknięcia się z osobą w kryzysie presuicydalnym. Jest to jeden z postulatów kampanii społecznej *Życie warte jest rozmowy*³⁰, którą można traktować jako powszechnie dostępne źródło wiedzy w formacie e-learningowym. Ważną inicjatywą wydaje się program *Wspierająca Szkoła*, który jest efektem współpracy ZWJR oraz Fundacji Adamed. Program przeznaczony dla szkół podstawowych oraz ponadpodstawowych stanowi pakiet rozwiązań umożliwiających edukatorom dzieci i młodzieży uczenie się, jak wspierać dobrostan psychofizyczny wychowanków³¹.

Na konieczność stymulowania rozwoju w ramach psychoedukacji zwróciła również uwagę Marlena Stradomska, podając jako przykład 30-letnią już działalność Towarzystwa Nowa Kuźnia. Towarzystwo prowadzi działania pomocowe i wychowawcze, podejmuje szereg różnorodnych inicjatyw, których zasadniczym celem jest dbałość o zdrowie psychiczne dzieci i młodzieży³². W swoich działaniach instytucja skupia się na wypracowywaniu mechanizmów pomocnych w radzeniu sobie z trudnymi i stresującymi doświadczeniami. W tym celu wykorzystywana jest m.in. psychoterapia, socjoterapia. Jak zauważa M. Stradomska, nabyte w Towarzystwie „nowe wzorce zachowań przenoszone są następ-

²⁴ *Ibidem*, s. 59.

²⁵ R. Szymański, *Depresja to porywacz naszych dzieci*, TEDxWarsaw <https://www.youtube.com/watch?v=21YsjRf8K18> [dostęp: 20.11.2023].

²⁶ A. Rudnik, *Prewencja ryzyka samobójstw wśród nieletnich w ramach postwencji*, [w:] B. Hołyst (red.), *Zapobieganie samobójstwom*, t. 3, *op. cit.*, s. 366.

²⁷ A. Bandura, *Teoria społecznego uczenia się*, przeł. J. Kowalczevska, J. Radzicki, Warszawa 2007.

²⁸ D. Lalak, *Życie jako biografia. Podejście biograficzne w perspektywie pedagogicznej*, Warszawa 2010, s. 399.

²⁹ R. Godoń, *Filozofia edukacji*, [w:] Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2021, s. 311.

³⁰ Kampania na rzecz przeciwdziałania samobójstwom *Życie warte jest rozmowy*, <https://zwjr.pl/> [dostęp: 9.11.2023].

³¹ <https://zwjr.pl/wspierajaca-szkola> [dostęp: 19.11.2023].

³² <https://www.nowakuznia.org/programy/programy.html> [dostęp: 19.11.2023].

nie na środowisko szkolne, gdzie mają szansę poddać się wzmocnieniu i utrwalać się (...)”³³. Wydaje się, że w odniesieniu do osób zagrożonych ryzykiem wystąpienia zachowań suicydalnych warto prowadzić działania ukierunkowane na wzmocnienie zasobów wewnętrznych, pomagających w zmianie sposobu myślenia. Dzięki czemu, w konfrontacji z trudnymi, nieoczekiwanymi zdarzeniami, wykazują one rezyliencję oraz są w stanie lepiej wykorzystać wsparcie społeczne.

Z powyższego wynika, że istotnym elementem działań zapobiegających zachowaniom suicydalnym jest szerzenie wiedzy na ich temat oraz praca nad budową więzi społecznych, więzi z innymi ludźmi. Warto na zakończenie zacytować słowa B. Hołysta:

Spółeczeństwo nie może przechodzić obojętnie obok istniejącego realnie i poszerzającego się liczebnie zjawiska, jakim jest ubytek populacji na skutek śmierci samobójczej lub obniżenie potencjału sił społecznych na skutek zachowań suicydalnych. Oznaczałoby to bowiem, że wolność jednostki, jej prawo do wyboru posunęlibyśmy do takiego stopnia, że obojętne nam jest, dlaczego człowiek odchodzi ze społeczeństwa czy usiłuje to uczynić. Wszak podstawową potrzebą człowieka jest zachowanie życia, a zatem pozbawianie się go może mieć przyczyny świadczące o dysfunkcjonalności układu społecznego, w którym jednostka żyje, o niewydolności systemu biopsychicznego jednostki pozbawiającej się życia bądź próbującej się z nim rozstać³⁴.

Wiele problemów psychicznych jest możliwych do rozwiązania na podstawowym poziomie dzięki umiejętności budowania więzi międzyludzkich. Więzy uczuciowe, emocjonalne z innymi osobami, a także wynikające z nich wyczerpanie, wzorce postępowania mogą być źródłem wsparcia. To zaś prowadzi do namysłu nad koncepcją dezintegracji społeczeństwa i jej następstw Emila Durkheima, zgodnie z którą na zachowania samobójcze wpływa to, jak silne relacje społeczne ma jednostka. Zakłócenie ich porządku (osłabienie lub zerwanie) może skłonić do samobójstwa³⁵. Stąd zachowaniom suicydalnym nie powinno się przyglądać w oderwaniu od rzeczywistości społecznej³⁶. M. Jarosz osoby podejmujące zamachy samobójcze określa mianem *wykluczonych z życia*³⁷, przez które rozumie osoby na marginesie życia, znajdujące się o krok od śmierci. Znamienne w tym kontekście wydają się spostrzeżenia socjologów, którzy zwracają uwagę, że struktura społeczna jest rozsypana, a jednostki żyją w małych subświatach, ograniczonych nawet nie do całej rodziny³⁸.

Podsumowując, prezentowana publikacja wzbogaca i uzupełnia dostępną na rynku wydawniczym literaturę przedmiotu. Poruszone w niej tematy ukierunkowane zostały w całości na poznanie, zrozumienie i opisanie zachowań suicydalnych dzieci i młodzieży, należących do grupy podatnej na ryzyko rozwinięcia się zachowań suicydalnych. Książka *Zapobieganie samobójstwom, t. 3: Zachowania suicydalne dzieci i młodzieży* stanowi ważny wkład w propagowanie wiedzy w obszarze prewencji,

³³ M. Stradomska, *Profilaktyka samobójstw w działalności ośrodka socjoterapeutycznego z dziećmi i młodzieżą (na przykładzie działalności Towarzystwa Nowa Kuźnia w Lublinie)*, [w:] B. Hołyst (red.), *Zapobieganie samobójstwom, t. 3: Zachowania suicydalne dzieci i młodzieży*, Warszawa 2023, s. 483.

³⁴ B. Hołyst (red.), *Zapobieganie samobójstwom, t. 1: Motywacja zachowań samobójczych*, Warszawa 2021, s. 9.

³⁵ E. Durkheim, *Samobójstwo, Studium z socjologii*, przeł. K. Wakar, Warszawa 2006.

³⁶ M. Jarosz, M.W. Kozak, *Poza systemem. Instytucje i społeczeństwo*, Warszawa 2016, s. 203.

³⁷ *Ibidem*, s. 206.

³⁸ T. Szlendak, *Młode pokolenie. Zamknięci w swoich subświatach*, [w:] J. Szomburg, A. Leśniewicz (red.), *Na jakich wartościach przeciw rozwój Polski*, Gdańsk 2016, s. 119.

profilaktyki i postwencji. Jest to pozycja wartościowa poznawczo, przyczyniająca się do upowszechnienia wiedzy na temat zjawiska, którą można traktować jako podstawę dla publikacji naukowych.

Bibliografia

- Bandura A., *Teoria społecznego uczenia się*, przeł. J. Kowalczevska, J. Radzicki, Warszawa 2007.
- Czabański A., *Zachowania samobójcze dzieci w wieku 7–12 lat w Polsce*, [w:] B. Hołyst (red.), *Zapobieganie samobójstwom*, t. 3: *Zachowania suicydalne dzieci i młodzieży*, Warszawa 2023, s. 15–36.
- Czabański A., *Zachowania samobójcze w rodzinach. Społeczne konsekwencje zjawiska*, „Teologia i Moralność” 2019, 14(2(26)), s. 47–57, <https://ojs.teologiaimoralnosc.pl/index.php/tim/article/download/66/64> [dostęp: 24.11.2023], <https://doi.org/10.14746/TIM.2019.26.2.4>
- Denzin N.K., Lincoln Y.S., *Wprowadzenie. Dziedzina i praktyka badań jakościowych*, przeł. K. Podemski, [w:] N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, Warszawa 2014, s. 19–62.
- Durkheim E., *Samobójstwo, Studium z socjologii*, przeł. K. Wakar, Warszawa 2006.
- Ewart E., *Rozmowy ze śmiercią*, Warszawa 2022.
- Gmitrowicz A., Janas-Kozik M. (red.), *Zaburzenia psychiczne dzieci i młodzieży*, Warszawa 2018.
- Godoń R., *Filozofia edukacji*, [w:] Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2021, s. 307–318.
- Hołyst B., *Od Redaktora Naukowego*, [w:] B. Hołyst (red.), *Zapobieganie samobójstwom*, t. 1: *Motywacja zachowań samobójczych*, Warszawa 2021, s. 9–16.
- Hołyst B., *Suicydologia*, Warszawa 2012.
- Hołyst B., *Zapobieganie samobójstwom*, t. 1: *Motywacja zachowań samobójczych*, Warszawa 2021. <https://www.nowakuznia.org/programy/programy.html> [dostęp: 19.11.2023]. <https://zwjr.pl/wspierajaca-szkola> [dostęp: 19.11.2023].
- Jarosz M., *Samobójstwa. Dlaczego teraz?*, Warszawa 2013.
- Jarosz M., Kozak M.W., *Poza systemem. Instytucje i społeczeństwo*, Warszawa 2016.
- Kampania na rzecz przeciwdziałania samobójstwom *Życie warte jest rozmowy*, <https://zwjr.pl/> [dostęp: 9.11.2023].
- Koszevska I., *Profilaktyka depresji i samobójstw w Polsce w latach 2009–2016 z perspektywy trzeciego sektora (organizacji pozarządowej)*, „Suicydologia” 2016, 8, s. 21–25, https://suicydologia.org/wp-content/uploads/2016/09/Suicydologia_T8_calosc_2016.pdf [dostęp: 9.11.2023].
- Lalak D., *Życie jako biografia. Podejście biograficzne w perspektywie pedagogicznej*, Warszawa 2010.
- Makara-Studzińska M., *Przyczyny prób samobójczych u młodzieży w wieku 14–18 lat*, „Psychiatria” 2013, 10(2), s. 76–83, <https://journals.viamedica.pl/psychiatria/article/view/35886/32085> [dostęp: 11.11.2023].
- Malec N., *Zachowania samobójcze dzieci i młodzieży w Polsce w latach 2013–2022 na podstawie statystyki policyjnej*, [w:] B. Hołyst (red.), *Zapobieganie samobójstwom*, t. 3: *Zachowania suicydalne dzieci i młodzieży*, Warszawa 2023, s. 37–75.
- Materiały z konferencji „Światowy Dzień Zapobiegania Samobójstwom” 2023: Edukuj – wspieraj – bądź, <https://www.youtube.com/watch?v=hBsfqbQ4fhY> [dostęp: 19.11.2023].
- Ringel E., *Gdy życie traci sens. Rozważania o samobójstwie*, przeł. E. Kaźmierczak, Szczecin 1987.
- Rozkosz E.A., *Teoria Etienne’a Wengera w badaniach usytuowanego uczenia się kompetencji informacyjnych*, „Forum Oświatowe” 2017, 29(1(57)), s. 97–128, <https://forumoswiatowe.pl/index.php/czasopismo/article/download/538/334/> [dostęp: 19.11.2023].

- Rozkosz E.A., *Uczenie się badawczych kompetencji informacyjnych. Przegląd literatury*, „Przegląd Pedagogiczny” 2017, (2), s. 66–82, <https://przegladpedagogiczny.ukw.edu.pl/archive/article/5/1/article.pdf> [dostęp: 22.11.2023].
- Rudnik A., *Prewencja ryzyka samobójstw wśród nieletnich w ramach postwencji*, [w:] B. Hołyst (red.), *Zapobieganie samobójstwom*, t. 3: *Zachowania suicydalne dzieci i młodzieży*, Warszawa 2023, s. 353–372.
- Smolińska-Theiss B., Theiss W., *Badania jakościowe – przewodnik po labiryncie*, [w:] S. Palka (red.), *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, Gdańsk 2010, s. 79–102.
- Stradomska M., *Profilaktyka samobójstw w działalności ośrodka socjoterapeutycznego z dziećmi i młodzieżą (na przykładzie działalności Towarzystwa Nowa Kuźnia w Lublinie)*, [w:] B. Hołyst (red.), *Zapobieganie samobójstwom*, t. 3: *Zachowania suicydalne dzieci i młodzieży*, Warszawa 2023, s. 477–490.
- Szlendak T., *Młode pokolenie. Zamknięci w swoich subświatach*, [w:] J. Szomburg, A. Leśniewicz (red.), *Na jakich wartościach oprzeć rozwój Polski*, Gdańsk 2016, s. 119–121.
- Szmajda R., Gmitrowicz A., *Czynniki ryzyka prób samobójczych w populacji nastolatków leczonych psychiatrycznie na podstawie badań własnych*, [w:] B. Hołyst (red.), *Zapobieganie samobójstwom*, t. 3: *Zachowania suicydalne dzieci i młodzieży*, Warszawa 2023, s. 70–108.
- Szymański R., *Depresja to porywacz naszych dzieci*, TEDxWarsaw <https://www.youtube.com/watch?v=21YsjRf8K18> [dostęp: 20.11.2023].
- Tyszkiewicz L., *Kryminogeneza i sposoby jej badania*, „Archiwum Kryminologii” 2007–2008, 29/30, s. 215–225 https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/19314/1/Tyszkiewicz_Kryminogeneza_i_sposoby.pdf [dostęp: 22.11.2023], <https://doi.org/10.7420/AK2007-2008R>

Emilia Sikorska

ORCID: 0000-0002-1557-1805

Uniwersytet Warszawski

<https://doi.org/10.14746/psn.2024.4.8.12>